

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ТУР Микола Григорович

УДК 141.7: 172

ЛЕГІТИМАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий консультант –
доктор філософських наук, професор
ЯЦУК Тамара Іванівна,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професор кафедри філософії.

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, старший науковий співробітник
ЄРМОЛЕНКО Анатолій Миколайович,
Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, завідувач відділу соціальної філософії;

доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України,
МИХАЛЬЧЕНКО Микола Іванович,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України, керівник
центру комплексних досліджень політичних наук;

доктор філософських наук, професор
ПАРАХОНСЬКИЙ Борис Олександрович,
Національний інститут проблем міжнародної безпеки, завідувач відділу глобальної безпеки та
європейської інтеграції.

Провідна установа –

Київський національний лінгвістичний університет МОН України, кафедра філософії.

Захист відбудеться “29” травня 2007 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д
26.001.17 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м.
Київ, вул. Володимирська, 60, ауд.330.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці імені М.О.Максимовича Київського
національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м. Київ, вул. Володимирська,
58, зал №12.

Автореферат розісланий “26” квітня 2007 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.О. Шашкова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Проблема легітимності соціальних інститутів та механізму їх легітимації завжди посідала чільне місце поміж інших суспільно-політичних проблем. Легітимність політичної влади – важлива передумова соціально-політичної стабільності держави, своєрідний індикатор правильності політичного та економічного курсу уряду. Попри серйозні хвороби радянського політичного режиму, які супроводжували його впродовж усього періоду існування, усе ж пусковим механізмом, що привів до його загибелі, стала криза легітимності радянських інститутів. Головними її елементами були подвійні моральні стандарти радянського способу життя, партійно-номенклатурно-бюрократичний механізм керування, тотальний контроль у всіх сферах життя, заборона інституту приватної власності та підприємницької ініціативи тощо. Дію всіх цих чинників було посилено наприкінці 80-х років ХХ ст. надмірними імперськими амбіціями на міжнародній арені (космічною програмою, допомогою союзникам і воєнними інтервенціями), що обернулося перевантаженням економіки гонкою озброєнь на тлі зростання національного й соціального напруження, принизливо низького рівня якості життя радянського народу.

Проблематика легітимації зберігає неабияку злободенність у контексті сучасних українських реалій розбудови демократичної правової держави. Очевидним є те, що процеси державотворення мали б набагато ефективніший перебіг, якби вони спиралися на надійний легітимаційний фундамент у суспільстві. Однак проблематика легітимації залишається не менш актуальною також для суспільств розвинутої демократії. Запеклі дискусії точаться щодо засад нормативної бази легітимації інституціональної сфери, принципів забезпечення соціальної справедливості та індивідуальної свободи за умов плюралістичних надскладних суспільств. Особливої гостроти ці питання набувають у проблемному полі глобалізаційних процесів. Отже, нагальні потреби соціально-політичної практики висувають проблему соціально-філософського дослідження феномену легітимації соціальних інститутів у ряд пріоритетних.

Аналіз концептуалізації феномену легітимації у світовій філософській думці дозволяє зробити кілька узагальнень. По-перше, хоча безпосередньо дискурс проблеми легітимності політичної влади виникає порівняно пізно (його започатковує М. Вебер), але в імпліцитній формі ця проблема завжди перебувала у центрі уваги філософів. Протягом усієї історії розвитку філософської рефлексії легітимність соціальних інститутів осмислюється в різних перетворених формах: як їх правильність, справедливість, відповідність загальному благу чи природному праву та ін. З огляду на це до питання легітимації є дотичний величезний масив філософських джерел різноманітних напрямів та шкіл, в яких готувалися певні методологічні зрушення у філософському осягненні сутності суспільного життя індивідів, інституціональної сфери соціуму, а також розроблялися конкретні метафізичні концепції соціального устрою та принципів його виправдання, починаючи з давньоіндійської, давньокитайської (конфуціанство, даосизм) і насамперед давньогрецької, де вперше створюються теоретичні концепції держави (Платон, Арістотель), давньоримської (М.Ціцерон), середньовічної філософії (А.Августин, Ф.Аквінський, А.Данте), філософії Нового часу (Дж.Віко, Ж.Боден, Г.Гроцій, Н.Макіавелі, Т.Гобс, Дж.Лок, І.Кант, Й.Фіхте, Г.Герель, Ж.-Ж.Русо, Д.Г'юм, Б.Спіноза, Ф.Ніцше). Методологічні інтенції новочасної філософії щодо принципів організації соціального співжиття та виправдання соціальних інститутів осмислюються та трансформуються в неокантіанстві (Г.Коген, В.Віндельбанд, Г.Рікерт) та німецькому історизмі (В.Дільтей), в аспекті розвитку соціальних наук (О.Конт, Г.Спенсер, Ф.Тьоніс, Г.Зімел, К.Маркс, Е.Дюркгайм, М.Вебер).

По-друге, попри піонерський доробок М. Вебера, проблема легітимності соціальних інститутів тривалий час тематизувалася переважно в юридичному контексті, де легітимність здебільшого редукувалася до легальності. Утім, починаючи з другої половини ХХ ст., завдяки усвідомленню загрози експансії формальної та технологічної раціональності на всі сфери суспільного життя людини, про що сповістили доповіді учасників Римського клубу, розпочинається активна розробка філософських засад легітимації. Увагу інтелектуалів привертають питання переосмислення принципів подальшого цивілізаційного розвитку, шляхів обмеження техніко-економічної експансії

в природне довкілля, звільнення від пут споживацької психології, розробки соціологічних, політологічних, соціально-психологічних концептуальних стратегій легітимації соціальних інститутів. Подальший розвиток філософських засад легітимації соціального буття відбувається в межах позитивізму (К.Попер, Г.Альберт), феноменологічній (Е.Гусерль, А.Шюц, П.Бергер, Т.Лукман) і герменевтичній традиціях (М.Гайдегер, Г.-Г.Гадамер, П.Рікер), у рамках Франкфуртської школи (М.Горкгаймер, Т.Адорно, Ю.Габермас, Г.Маркузе, Е.Фром), а також у працях теоретиків політичної теології та філософії (К.Шміт, Г.Арендт).

Після комунікативного повороту у філософії 60-90 рр. ХХ ст., передумови якого готувалися ще в антропологізмі Л.Фойєрбаха та розвивалися у філософській антропології (Г.Плеснер, М.Шелер), у діалогічній філософії (М.Бубер, М.Бахтін), інтеракціонізмі (Дж.Мід), філософії мови (Б.Расел, Дж.Остін, Дж.Серль, Н.Хомські, Л.Вітгенштайн), прагматизмі (Ч.Моріс, Ч.Пірс), екзистенціалізмі (К.Ясперс), активно розробляється ціннісно-нормативна складова легітимації в комунікативній філософії (К.-О.Апель, Ю.Габермас, Д.Бьолер, В.Гьосле, В.Кульман, А.Піпер). Так, К.-О.Апелем та представниками Ерлангенської школи (П.Лоренцен, О.Швелер та ін.) ставиться проблема остаточного обґрунтування соціальних інститутів, яка розвивається в дискусії з постмодернізмом та критичним раціоналізмом. Проте в західній соціальній філософії „дефіцит легітимації” соціуму намагаються долати не лише в напрямку до розробки етичних норм соціальної комунікації, а й на шляху пошуку онтологічних засад етосу, щоб соціальному розвитку на принципах технологічної раціональності протиставити розвиток на гуманістичних цінностях (представники ціннісного консерватизму А.Гелен, Г.Йонас, Г.-К.Кальтенбрунер, Г.Любе та ін.).

У соціально-філософському дискурсі акцент у розробці легітимаційної проблематики переноситься на дослідження засад демократичної легітимності та механізмів політичної легітимації. Тут важливе значення мали праці американських соціологів Т.Парсонса, Е.Гіденса. Зокрема, процедурна концепція легітимації, розвинута в поняттєвих межах системної теорії Н.Лумана, виникла на основі розвитку й трансформації структурного функціоналізму Т.Парсонса. Також наріжне місце посідають праці, присвячені теорії демократії та громадянського суспільства (Б.Акерман, Е.Арато, С.Бенхабіб, Ф.Гаек, К.Касторіадіс, Дж.Коен, Дж.Коген, Дж.Кін, К.Льовенталь, Т.Негель, Р.Нозік, Р.Патнам, Й.Шумпетер). Цілковито природно, що за умов сучасного плюралістичного західного суспільства увага зосереджується на дослідженні етичного масштабу легітимаційних засад. Мислителям, котрі відстоюють пріоритет універсальних чинників легітимації (етичних норм чи прав) (Ю.Габермас, Д.Гюнтер, Л.Кольберг, Дж.Роулз) протистоять адепти легітимації чинником блага, укоріненого в партикулярні форми життя (Е.Макінтайр, М.Сендел, Ч.Тейлор, М.Тейлор та ін.). У цьому зв'язку особливий інтерес викликає постмодерністський дискурс засад легітимації (Р.Барт, Ж.Деріда, Ж.Лакан, Ж.-Ф.Ліотар, Р.Рорті, М.Фуко).

По-третє, із здобуттям політичної незалежності пробуджується інтерес до проблематики легітимності й легітимації в українській та російській соціальній філософії. За цей період здійснено кілька дисертаційних досліджень, присвячених окремим питанням легітимації: Н.Бусова (легітимація права), А.Єрмоленко (в аспекті обґрунтування етичних норм в площині німецької практичної філософії), А.Назарчук (у площині експлікації етичних доміант соціального розвитку в процесі глобалізації світу), С.Пролеєв (типи легітимації в контексті метафізики влади), С.Рябов (легітимність державної влади), О.Гребіневич (ціннісно-нормативний аспект легітимації політичної системи), М.Ніколко (комунікативну природу легітимаційних процесів), В.Фадєєв (етнокультурні механізми легітимації політичної влади).

До питань легітимності державотворчих процесів на перехідному етапі українського суспільства зверталися Т.Алексєєва, Є.Білий, Є.Бистрицький, О.Кокорська, Н.Костенко, А.Лой, Ю.Макєєв, А.Медушевський, Н.Осипова, Ю.Розенфельд, Ю.Романенко, І.Сікора та ін. Зокрема, А.Колодій легітимність протиставляє полюсу ефективності демократичної політики, І.Головаха та Н.Паніна наголошують на наявності в перехідний період розвитку українського суспільства соціального парадоксу подвійної інституціоналізації, яка й забезпечує необхідний ресурс легальності та легітимності нових соціальних інститутів.

Осмислення причин та важелів делегітимації влади в кризові періоди розвитку суспільств залишається не менш актуальною і для сучасної західної політичної філософії та соціальної науки.

Найбільша увага тут приділяється розробці аспекту легітимації влади та політичної системи (Д.Бітем, Г.Блуменберг, Ю.Гайда, Г.Гайнінг, Д.Гелд, Д.Гібон, Р.Даль, Г.Дукс, Л.Раймонд, Л.Саністебан, С.Сумнер, Д.Цзібулка, Ю.Шліскі, Ю.Фіскін, Р.Форст та ін.). Так, американський політолог Д.Істон тлумачить легітимність як „дифузію підтримки режиму”, а його співвітчизник С.Ліпсет легітимність інтерпретує як здатність системи до змін в напрямку до формування в громадян упевненості, що чинні політичні інститути найкраще відповідають їх очікуванням. На дослідженні зв'язку легітимності влади з довірою до неї в суспільстві зосереджуються Г.Аванс, С.Уайтфільд, В.Міллер, Д.Ловель, М.Доган. Причому в контексті плюралістичних демократій легітимність і довіра найчастіше розводяться. Якщо референтом першої розглядають політичні системи, то референтом другої – конкретні політичні інститути та політичну еліту.

У політично-філософських дослідженнях непоодинокі звернення безпосередньо до теорії легітимності М.Вебера. Скажімо, англійський політичний філософ Д.Гелд розвиває класифікацію легітимності, розрізняючи сім її типів. У цьому ж руслі працює чимало російських та українських науковців – К.Завершинський (генеза та еволюція концепту легітимності), Р.Пілон (у структурі легітимності виокремлює три компоненти: право особистості, демократію і конституційний лад), Ж.Шабо (головні типи легітимності), Р.Шпакова (сучасні інтерпретації теорії легітимності М.Вебера), В.Ковальчук (легітимність влади в контексті політико-правового вчення Платона), А.Корюшкін (концепт демократичної легітимності). Незмінний науковий інтерес у сучасному політико-філософському дискурсі викликає також питання дослідження контрактуалістичного аргументу легітимації (В.Керстінг, Г.Аляєв, Е.Соловйов, О.Хома, В.Шамрай, М.Яком та ін.). У соціально філософському та філософсько-історичному аспекті до проблематики легітимації дотичні праці З.Баумана, А.Бека, Д.Бела, І.Берліна, П.Бурдьє, С.Гантінгтона, Дж.Гелбрейта, О.Гьофе, Н.Еліаса, Е.Канеті, М.Кастельса, П.Козловські, Р.Колінгвуда, Й.Масуда, С.Московічі, Л.Мемфорда, Х.Ортеги-і-Гасета, Е.Тофлера, Ф.Фукуями. Необхідне теоретико-методологічне підґрунтя для розробки теми дослідження дають праці українських та російських науковців В.Андрущенко, І.Бойченка, Г.Горак, Л.Губерського, К.Жоля, Д.Іванова, В.Іноземцева, А.Карася, В.Кізіми, Л.Кравченка, С.Кримського, М.Михальченка, Ю.Павленка, Б.Парахонського, Л.Ситниченко, В.Табачковського, А.Толстоухова, Т.Ящук.

Важливе значення мають також чисельні розвідки про аспекти осягнення міфологічних і релігійних засад легітимації (Ж.Батай, Е.Дюркгайм, Р.Каюа, Л.Леві-Брюль, К.Леві-Строс, Б.Малиновський, К.Хюбнер, Дж.Фрезер, О.Білокобильський, А.Левандовський, О.Лосєв, Г.Носова, С.Токарев), а також легітимаційного потенціалу символу як багатовимірного культурного феномену та головного структуротворчого чинника діяльності та пізнання. Соціальні інститути за своєю екзистенційною сутністю (як носії певних смислів і нормативності) у соціальному житті набувають символічного значення. Через це вимір символічного співвіднесення реальних соціальних інститутів з трансцендентним неминує навантажується й роллю їх легітимації. Щодо цього корисними є праці Р.Барта, Ж.Бодріяра, П.Бурдьє, М.Еліаде, Е.Касіра, Дж.Міда, В.Тернера, К.-Г.Юнга. В українській та російській філософії легітимуючі спроможності символу досліджують передусім В.Бурлачук (символічні структури соціального світу), С.Поцелуєв (в аспекті естетично-символічних ресурсів влади), В.Полянська (у площині символічної політики), М.Ямпольський (фізіологію символічного) та ін.

Окремі напрями в дослідженні легітимаційної проблематики становлять праці, присвячені легітимаційному потенціалу ідеології (К.Мангайм, К.Маркс, Г.Маркузе, П.Рікер та ін.), права (Ф.Гаск, О.Гьофе, Р.Дворкін, Г.Кельзен, Ш.Монтеск'є, К.Туорі, Р.Ципеліус, Л.Фулер), проблемам раціональності (І.Добронравова, В.Левченко, В.Стьопін, М.Попович та ін.) та постмодерної філософії (І.Ільїн, В.Іноземцев, В.Лук'янець, О.Соболь, В.Ярошовець та ін.).

По-четверте, взагалі є підстави констатувати наявність у сучасному українському гуманітарному дискурсі, а також країн ближнього зарубіжжя певного зсуву в дослідженнях проблематики легітимації у бік формально-юридичного та соціально-політологічного спектрів. В *соціально-правових дослідженнях* легітимності політичної системи чи політичної влади акцент робиться на обґрунтуванні їх законності (В.Ковальчук, Н.Косолапов, М.Мірошніченко, В.Нечипоренко, О.Середа). У такий спосіб легітимність найчастіше вимірюється правовою

валідністю. *Політологічний вектор* досліджень легітимності виявляє інтерес до механізмів та політичних стратегій легітимації політичної системи, державної влади, демократичних інститутів, політичної еліти. Предметом дослідницької уваги в цьому разі постають ефективність методів демократичної легітимації – вибори, референдуми, плебісцити, різноманітні маніпулятивні технології (С. Єлисеєв, Г. Григорянц, А. Скорняков, І. Хаврук, О. Дацаківська). Політологічно зорієнтовані дослідження спираються на емпіричні соціологічні дослідження соціуму. Звідси *соціологічний вектор* дослідження легітимності виявляє у кількісних показниках міру довіри громадської думки до тих або тих інститутів соціуму, політичного режиму чи політичної системи загалом (І. Попова, І. Бекешкіна).

Соціальні суб'єкти як носії довіри, прийняття та визнання (обґрунтування) соціальних інститутів керуються певними мотивами та інтересами. На цій підставі виокремлюється *соціально-психологічний вектор* досліджень легітимності. Показовою у цьому зв'язку є позиція Ю. Кравченка та В. Чечеля, які витлумачують легітимність як стан психіки в певний час, що виражає рівень задоволення індивіда соціальними інститутами щодо забезпечення його базисних вітальних потреб.

Віддаючи належне науковій значущості робіт авторів цих підходів, усе ж можемо стверджувати, що поза їх увагою залишається передусім морально-ціннісний (нормативний) аспект у дослідженні легітимності. Отже, незважаючи на те, що кількість публікацій з проблем легітимності й легітимації в українському соціально-гуманітарному дискурсі в останні роки бурхливо зростає, однак не знято потребу в системному соціально-філософському дослідженні питання легітимації соціальних інститутів, насамперед в аспекті експлікації концептуально-методологічних засад теоретичних моделей легітимації. А це дало б змогу адекватно осягнути кризу легітимації інститутів за умов поширення глобалізаційних процесів на всі сфери соціального життя: політику, економіку, спорт, інформацію тощо.

Об'єкт дослідження становить феномен легітимації соціальних інститутів.

Предмет дослідження – концептуально-методологічні засади теоретичних моделей легітимації соціальних інститутів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках Комплексної наукової програми Київського національного університету імені Тараса Шевченка „Наукові проблеми державотворення України”, теми науково-дослідної роботи філософського факультету „Філософія та політологія в структурі сучасного соціогуманітарного знання” (НДР №06 БФ041-01) та завершеної теми „Філософська і політична освіта на перетині тисячоліть” (НДР №01 БФ041-01).

Метою дослідження є розробка соціально-філософської концепції легітимації на основі узагальнення і систематизації основних концепцій легітимації соціальних інститутів, передусім політичної сфери, експлікація їх концептуально-методологічних засад, а також чинників їх трансформації у філософській діяльності.

Досягнення поставленої мети потребувало розв'язання низки дослідницьких завдань: шляхом порівняльного аналізу й узагальнення основних напрямів концептуалізації феноменів „інститут”, „легітимність” та „легітимація” конкретизувати визначення цих понять; виявити основні тенденції трансформації концептуально-методологічних засад легітимації соціальних інститутів в діяльності змін філософських парадигм у контексті суспільної раціоналізації; уточнити класифікацію панівних форм легітимації соціальних інститутів у певних історичних типах суспільств;

розкрити особливість граничної легітимації соціальних інститутів, відповідно, у межах символічного універсуму міфології, епістемологічного фундаменталізму й на засадах трансцендентально-прагматичної рефлексії;

окреслити потенціал взаємодоповнюваності конкуруючих постметафізичних моделей легітимації соціальних інститутів на основі компаративного аналізу їх концептуально-методологічних засад в аспектах „універсальне – контекстуальне”, „монологічне – діалогічне”, на принципах комунікативної та системної раціональності;

дослідити евристичні можливості постмодерністського дискурсу проблем легітимації соціальних інститутів на основі аналізу концептуально-методологічних засад цього типу філософування як віддзеркалення реалій сучасного постмодерного суспільства;

виявити через соціально-філософський аналіз феномену глобалізації соціокультурні чинники делегітимації усталених (модерних) соціальних інститутів та напрями трансформації механізмів їх легітимації;

з'ясувати сутність політичного як ладотворчого феномену, специфіку постметафізичного розуміння політики та механізмів її легітимації (демократичну легітимність);

висвітлити легітимаційний потенціал ідеї справедливості в контексті сучасного соціально-філософського дискурсу;

на основі здійсненого дослідження виокремити головні напрями та необхідні передумови інституціоналізації моделі легітимації наддержавних інститутів, яка відкриває оптимістичну перспективу утвердження ідеалів гуманності, толерантності й справедливості в епоху глобалізації та „постісторичної” стагнації.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Для розв'язання поставлених дослідницьких завдань використовуються соціально-філософський, гносеологічний концептуальні підходи. Виходячи із припущення, що кожному типу державно-політичного утворення притаманний певний домінуючий тип легітимації, застосовано органічне поєднання діахронічного (темпорального, генетичного) та синхронічного (структурного) підходів до дослідження легітимації соціальних інститутів, що конкретизується в загальнокультурному методі єдності логічного й історичного, а також компаративному підході. Використання означеного інструментарію уможливило формулювання соціально-філософської концепції легітимації соціальних інститутів на основі комплексного розгляду та узагальнення існуючих теоретичних моделей легітимації. Застосування діалектичного методу (у першому розділі) дало змогу розглянути трансформацію методологічних засад легітимації соціальних інститутів та зміну парадигм у розвитку соціальних наук. Аналіз та конкретизація понять „інститут”, „легітимність”, „легітимація”, „демократична легітимність”, „комунікативна влада”, „глобалізація” тощо потребувало застосування феноменологічного й герменевтичного методів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в українській соціально-філософській думці обґрунтовано соціально-філософську концепцію легітимації соціальних інститутів, виявлено тенденції в трансформації концептуально-методологічних засад легітимації в процесі зміни філософських парадигм, на основі чого запропоновано цілісний підхід до аналізу легітимаційної проблематики соціальних інститутів.

Наукова новизна отриманих результатів конкретизується в таких положеннях:

на основі теоретичного синтезу основних підходів у соціальній філософії та соціальній теорії запропоновано цілісні філософські концепти таких феноменів, як соціальний інститут, легітимація, легітимність. Зміст поняття соціального інституту становить усталений комплекс формальних та неформальних правил, принципів, кодів та смислів, які впорядковують та кристалізують соціальне буття акторів у системі ролей, статусів, організацій. Наголошено на владному (потестарному) потенціалі соціального інституту, що виявляється у функції нормативної регуляції та регламентацій суспільного життя та обумовлює потребу в легітимації інститутів. Легітимація являє собою процес (діяльність) обґрунтування, визнання та прийняття соціальних інститутів, надання їм суб'єктивної значущості згідно з уявленнями про цінність, благо та належне. Легітимність є атрибутивною ознакою соціального інституту й виражає суб'єктивний рівень визнання (довіри) до нього в соціумі; обґрунтовано концептуальну стратегію дослідження засад легітимації соціальних інститутів на основі чинника суспільної раціоналізації, що дозволило відтворити цілісну картину трансформації соціальних інститутів та типів їх легітимації в контексті зміни філософських парадигм від онтологічної через менталістичну до лінгвістичної;

шляхом реконструкції генези основних типів легітимації уточнено поняття традиційної легітимації, що інтерпретується як онтологічно-сакральна, у межах якої окреслено за ознакою рефлексивності специфіку міфологічної й релігійної легітимації, котрі спираються на догматизовані комплекси

знання: перша – на механізм магічних практик, а друга – на священну практику ритуальної апеляції до Бога;

уточнено зміст поняття граничної легітимації соціальних інститутів як безумовного та остаточного (абсолютного) їх виправдання в межах трьох парадигмальних методологічних моделей та розкрито її суть у рамках, відповідно, символічного універсуму міфології (наданням соціальним інститутам космічної чи божественної релевантності), епістемологічного фундаменталізму трансцендентальної філософії (постулюванням неусувності певних рефлексивних операцій епістемологічного суб'єкта згідно з певними правилами) та дискурсивної етики (шляхом трансцендентально-прагматичної рефлексії загальних передумов аргументації);

уточнено концептуальну структурну відповідність домінування певного типу легітимації (за умов дифузії легітимуючих принципів) у конкретному інституціональному комплексі історичного типу суспільств: в архаїчному – міфологічна, у традиційному суспільстві високих культур (державно-організованому) – релігійна, у модерному (індустріальному) – формально-раціональна (процедурна), у постмодерному (постіндустріальному) – дедалі більш утверджується деліберативна практика легітимації на основі інтерсуб'єктивного порозуміння в процесі мовних ігор;

розкрито категоріальну структуру й методологічну специфіку дискурсивно-етичної парадигми легітимації, методологічне підґрунтя якої становлять принципи дискурсу (*D*), консенсусу (*K*), універсалізації (*U*), а теоретичне ядро – поняття дискурсу як метайнституту легітимації, що діє на основі принципу універсалізації не лише в сенсі узагальнення взаємності, а й у сенсі трансцендентального характеру легітимуючої функції консенсусу учасників симетричної аргументативної комунікації;

уперше в українській філософській думці здійснено теоретичний аналіз методології процедурної легітимації в межах системної теорії, розкрито її категоріальну структуру й механізм; встановлено, що процедурна легітимація виявляє самолегітимуючі претензії політичної системи на основі принципу навчання в соціальній системі та переструктуралізації соціальних очікувань;

експліковано легітимаційний потенціал таких раціоналізованих соціальних інститутів, як право (полягає у формально-раціональному характері та елімінації ціннісного компонента) й мораль (універсалізації справедливості), конкретизовано специфіку легітимації правових і моральних норм у рамках дискурсивно-етичної та системно-теоретичної методологій;

за допомогою дослідження методологічного арсеналу постмодерного філософування, виявлено легітимаційні підходи головних постмодерних теорій (деконструкція монологічності й центрації, критика гранднаративів, дисциплінарних практик, монологічності словників та мовних матриць), їх позитивний зміст у контексті розвитку посттоталітарних суспільств у напрямку до їх плюралізації, утвердження таких демократичних інститутів та цінностей, як толерантність, права людини, повага до іншого, неповторного, індивідуального тощо;

узагальнено соціально-філософський дискурс ідеї справедливості як морального джерела легітимації (змістовні, формальні та процедурні концепції), через компаративний аналіз виявлено потенціал досягнення соціальної справедливості в контексті контроверзних методологій легітимації соціальних інститутів, відповідно, дискурсивно-етичної, теорії справедливості як чесності, системно-теоретичної та постмодерністської;

розкрито зміст феномену політичного як ладотворчого феномену в процесі суспільної раціоналізації від сакральних до демократичних джерел легітимації, поняття політики як „явленості” публічної дії на засадах свободи в царині потестарних відносин суб'єктів (зокрема й знеособлених суб'єктів – інститутів), окреслено зміст постметафізичного розуміння політики (розрив з традиціоналізмом “природних” континуумів, сприйняття політичної практики в контексті усвідомлення самовизначення й самоздійснення народу на засадах раціонального дискурсу як визначного механізму легітимації); уточнено зміст демократичної легітимності (обґрунтування політичних рішень на засадах публічності, рефлексивність, процедурність як універсальні передумови деліберативності) та висвітлено специфіку її розуміння в контексті контроверзних теоретичних моделей демократії (радикальної, республіканської, деліберативної, системно-теоретичної, неопрагматистської);

обґрунтовано висновок шляхом порівняльного аналізу контроверзних методологій легітимації на засадах універсальних та партикулярних чинників, комунікативної і системної раціональності про комплементарний потенціал сучасних постметафізичних стратегій легітимації соціальних інститутів, їх апроксимацію (зближення) в поняттєвих межах дискурсивно-етичної методології; окреслено ймовірні вектори розвитку соціальних інститутів у процесі глобалізації світу; конкретизовано положення про депотенціацію інституту національної держави та загострення кризи демократичної легітимності в глобальному соціальному просторі; визначено деякі необхідні передумови інституціоналізації легітимації наддержавних інституцій на засадах деліберативної глобальної демократії.

Теоретичне значення дослідження полягає в розробці цілісної соціально-філософської концепції легітимації соціальних інститутів у методологічній площині поняття раціональності, положеннях і висновках, одержаних завдяки компаративному аналізу концептуально-методологічних засад основних моделей легітимації соціальних інститутів у контексті розвитку парадигм філософування. Одержані теоретичні результати дозволять виявити основні тенденції та суперечності у формуванні демократичних інститутів в Україні, критично оцінити новітні філософсько-світоглядні конструкції пояснення легітимаційних процесів у транзитивних суспільствах. Методологічні підходи, теоретичні положення й висновки дисертації можуть слугувати основою для подальшого розвитку методології соціально-філософського пізнання, насамперед у площині філософського аналізу суперечливих процесів глобалізації світу в аспекті легітимації наддержавних інституцій.

Практичне значення одержаних результатів бачиться в можливості застосування теоретичних положень та висновків дисертації для оцінки методологічних засад легітимаційних процесів в українському суспільстві та перспектив їх розвитку, розробки принципів політичних програм і проектів державотворення в Україні, у навчальному процесі при викладанні та вивченні у вищих закладах освіти відповідних тем курсів “Філософія”, „Соціальна філософія”, “Практична філософія”, „Політична філософія”, „Філософія права”, „Соціологія”, “Політологія”. Теоретичні положення дисертації та одержані результати можуть бути використані в розробці окремого спецкурсу для студентів філософських та політологічних факультетів і відділень, а також підготовки та перепідготовки держслужбовців та політиків-практиків у межах постійно діючих семінарів.

Апробація результатів дисертації. Матеріали дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на засіданні кафедри філософії. Їх оприлюднено в наукових доповідях та повідомленнях на Всеукраїнській науково-практичній конференції „Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні” (м. Київ, 26 – 27 лютого 1998 р.); на Міжнародній науково-теоретичній конференції „Філософія Джона Лока і сучасність” (м. Дніпропетровськ, 24 – 25 травня 2001 р.); Міжнародній науково-теоретичній конференції “Глобалізація очима сучасника: Близк і злиденність феномену” (м. Суми, 26 – 27 вересня 2002 р.); Міжнародній філософській конференції „Цінності громадянського суспільства і моральний вибір: український досвід” (м. Київ, 3 – 4 червня 2005 р.); на Третій (м. Львів, 20 – 22 травня 2005 р.) та Четвертій (м. Ялта, 25 – 28 вересня 2006 р.) Міжнародних конференціях „Розвиток демократії та демократична освіта в Україні”; Четвертому російському філософському конгресі „Філософія і майбутнє цивілізації” (Москва, 24 – 28 травня 2005 р.); Міжнародних наукових конференціях „Дні науки філософського факультету” Київського національного університету імені Тараса Шевченка (26 – 27 квітня 2005 р. та 12 – 13 квітня 2006 р.); Третій міжнародній літній філософській школі „Сучасна соціальна філософія: дебати між лібералізмом і консерватизмом” (м. Київ, 26 червня – 9 липня 2000 р.); щорічних теоретичних семінарах Кантівського товариства при Українському філософському фонді та ін.

Головні положення та висновки дисертації впроваджено в лекційному курсі „Практична філософія”, прочитаному автором на філософському факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка, курсі „Філософія” для студентів Київського національного університету технологій та дизайну, а також у лекціях для слухачів постійно діючого семінару з підвищення кваліфікації держслужбовців та посадових осіб місцевого врядування „Організаційно-правові засади діяльності органів влади” та школи кадрового резерву „Моя

професія служити Україні” за програмою Черкаського обласного центру перепідготовки спеціалістів.

Публікації. Основний зміст дисертації викладено в науковій монографії „Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів” (23 друк. арк.). З теми дисертації опубліковано 26 статей у наукових журналах та збірниках наукових праць, у тому числі 21 статтю у наукових виданнях, визнаних фаховими ВАК України, а також п’ять тез доповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Предмет дослідження та специфіка поставлених завдань зумовили структуру дисертаційного дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів (11 підрозділів), висновків та списку використаних джерел, що містить 556 найменувань на 41 сторінці. Повний обсяг дисертації становить 449 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, проаналізовано стан розробленості її у філософському та суспільно-гуманітарному дискурсах, показано зв’язок дослідження з науковими програмами, розкрито його мету й завдання, об’єкт і предмет, подано методологічну та теоретичну основу, наукову новизну отриманих результатів, їх теоретичне та практичне значення, а також відомості про їх апробацію та оприлюднення.

У першому розділі – „*Теоретико-методологічні засади легітимації соціальних інститутів*” – простежується як у процесі суспільної раціоналізації дорефлексивні форми легітимації (міфологічна і частково релігійна) замінюються рефлексивною (формально-раціональною) легітимацією. Аналізуються методологічні зрушення в новочасній філософській рефлексії, що зрештою обертається виникненням соціального конструктивізму передусім у вигляді теорій суспільної угоди. Далі, на тлі експлікації методологічних вад філософії суб’єктивності, досліджується трансформація методологічних підвалин легітимації в межах розвитку соціальних наук, що врешті-решт призводить до зміни парадигми. У розділі обґрунтовується теза, що легітимаційний потенціал консенсуально-комунікативної раціональності – з його претензією на граничну легітимацію інститутів у площині трансцендентально-прагматичної рефлексії – виростає внаслідок трансцендентально-прагматичної трансформації філософії Канта в поняттєвих межах дискурсивної етики.

У *першому підрозділі* – „*Експлікація вихідних теоретичних концептів*” – створюється необхідний поняттєво-категоріальний та методологічний підмурівок авторської концепції дослідження легітимації соціальних інститутів. На підставі аналізу поліпарадигмальних підходів до визначення змісту інституту формулюється його робочий концепт, в якому акцент зроблено на амбівалентності феномену інституту: ідеальній (комплекс правил, смислів) і матеріальній (соціальне утворення, структура) складових. У роботі автор оперує розумінням соціального інституту як усталеного комплексу формальних та неформальних правил, принципів, кодів, смислів, котрі впорядковують та кристалізують соціальне буття акторів у системі ролей, статусів, організацій. Схиляючись до позиції феноменологічної соціології знання П.Бергера та Т.Лумана, наголошується, що становлення соціальних інститутів відбувається стихійно в процесі типізації ситуацій соціальної дії (як об’єктивація та впорядкування на основі взаємного визнання певного фрагмента соціального життя) або шляхом свідомого запровадження (соціальний конструктивізм). Звідси владний (потестарний) потенціал інституту, що виявляється у функції нормативної регуляції та регламентації суспільного життя, вказує на апріорний зв’язок з перспективою його обґрунтування, визнання (довіри) та прийняття. Під легітимацією саме й розуміється процес (діяльність) обґрунтування, визнання та прийняття соціальними суб’єктами соціальних інститутів. У легітимаційному процесі здійснюється свідоме надання соціальним інститутам суб’єктивної значущості згідно з уявленнями про цінність, благо та належне. Будь-яка легітимація розгортається в ціннісно-нормативному полі й спирається на нормативний консенсус у суспільстві щодо значень життєвого світу. Легітимність є не просто результатом легітимаційного процесу, а атрибутивною ознакою соціального інституту. Виражаючи включеність особистого компонента в потестарні

відносини, легітимність характеризує рівень визнання (довіри) до соціального інституту (інституціональної сфери загалом) у соціумі, його якісну когнітивно-ціннісну визначеність. Теоретично-методологічну основу розробки соціально-філософської концепції легітимації соціальних інститутів, що відбиває особливість авторської позиції, становить *поняття раціональності*. Трансформації змісту цього поняття у відповідних типах наукової раціональності (класична, некласична та постнекласична) та парадигмах філософування (онтологічна, менталістична (розумова) та лінгвістична) визначають перспективу парадигмальних методологічних моделей легітимації, а також відповідні ідеальні типи легітимації: онтологічно-сакральний (традиційний), формально-раціональний і наративний.

У другому підрозділі – „*Трансформація засад легітимації в контексті зміни філософських парадигм*” – аналізуються чинники трансформації методологічних принципів легітимації в процесі переходу від онтологічної через менталістичну до лінгвістичної парадигми філософування.

У першому пункті – „*Онтологічно-сакральна легітимація*” – та другому – „*Формально-раціональна легітимація*” – простежується як у процесі суспільної раціоналізації дорефлексивний, онтологічно-сакральний тип (міфологічна та частково релігійна легітимація) поступається рефлексивному, формально-раціональному типу легітимації.

Зокрема, відзначається, що джерелом легітимації соціальних інститутів в архаїчному суспільстві виступають міфологічні картини світу, колективні уявлення про сакральне. Це виражається в магійній практиці та реалізується в символічно-чуттєвій формі в обрядах і ритуалах. Ключем для розуміння сутності міфологічної легітимації є теза про онтологічний характер міфу, теоретично-методологічну базу обґрунтування якої становлять праці Р.Барта Е.Дюркгайма, Л.Леві-Брюля, К.Леві-Строса, Б.Малиновського та Дж.Фрезера.

У міру того, як відбувається рефлексивне розмивання міфологічних картин світу, на зміну їм приходять релігійний світогляд, головною особливістю якого є подвоєння світу. Синкретичний світ міфології розщеплюється на земний (поцейбічний) світ людини та сакральний (потойбічний) світ богів, духів, демонів.

Зміна парадигми філософування від онтології до філософії свідомості знаменувала становлення конструктивізму як загальної філософської методології. Саме такою моделлю раціональної легітимації політичного панування постає ідея суспільної угоди, яка, починаючи з новочасної доби, править за універсальну нормативну інстанцію формально-процедурної легітимації соціальної практики не лише в політичній, а й економічній та інших царинах суспільного життя. У підрозділі аналізується контрактуалістичний аргумент легітимації в контексті методологічних підходів Т.Гобса, Дж.Лока, Ж.-Ж.Русо, Д.Г'юма, І.Канта. Наголошується, що подальша еволюція контрактуалістичного аргументу легітимації в політичній філософії Нового часу призвела до формування в межах теорії суспільної угоди двох парадигмальних конструктивістських підходів легітимації соціальних інститутів та політичної практики: гобсівського, фундованого на інструментально-стратегічному розумі нормативного індивідуалізму, та кантівського підходу морального конструктивізму, оснований на принципі практичного розуму, що апелює до царства цілей універсалізації справедливості. Зазначені парадигмальні підходи формально-процедурної легітимації новочасної доби у ХХ ст. розвинулися у дві контроверзні теоретичні стратегії легітимації, де легітимуючий потенціал зміщується в самі передумови та процедури виправдання й визнання соціально-політичної практики як справедливої, відповідно, у теорію системного аналізу Н.Лумана та теорію дискурсивної етики К.-О.Апеля й Ю.Габермаса.

У третьому пункті – „*Проблема легітимації в контексті зміни парадигми соціальних наук*” – актуалізується методологічна проблема подолання кантівського дуалізму світів і забезпечення єдності розуму. Цим обумовлено звернення до аналізу логіки розвитку соціально-гуманітарного знання в рамках неокантіанства й німецького історизму: необхідністю виявити ідейно-теоретичні передумови соціологічної теорії легітимності М.Вебера, яка визріла в контексті цих ідей.

Становлення комунікативної моделі легітимації соціальних інститутів простежується шляхом метакритичного аналізу методологічних засад філософії практики, феноменології, прагматизму та герменевтичної філософії. На цій основі розглядається формування в постметафізичну добу усвідомлення того, що шукану єдність розуму гарантує комунікація. В етосі комунікативної дії

реалізується креативний момент мовного конституювання світу в інтерсуб'єктивній площині всупереч практиці покладання смислу суб'єктно-центрованим розумом філософії суб'єктивності. У цьому ж підрозділі аналізується легітиміаційна функція ідеології, розглядається спроба П.Рікера перетлумачити теорію легітимності М.Вебера в контексті ідеології. Чільне місце тут відведено метакритичному аналізу проекту *Ideologiekritik* Франкфуртської школи та формуванню комунікативного концепту нової ідеології (Габермас).

Зрештою формулюється висновок: якщо в парадигмі філософії суб'єктивності соціальна дійсність поставала результатом роботи світового духу, утіленням якого була соціальна історія (Гегель), а соціальні науки в розробці критеріїв легітиміації орієнтувалися на поняття пізнання, усвідомлення та самоусвідомлення, то в парадигмі комунікації найбільш адекватним медіумом культурно-історичного втілення людського духу витлумачується мова, у площині якої твориться соціальна дійсність на засадах порозуміння, й у такий спосіб в соціальному вимірі долається протиставлення суб'єкта об'єкту. Комунікативний поворот у філософії означив перехід від менталістичної до лінгвістичної парадигми, котра знаменує собою постметафізичний спосіб осмислення легітиміаційних засад соціальних інститутів.

В *третьому підрозділі* – „*Гранична легітиміація: подолання епістемологічного фундаменталізму*” – відзначається, що філософія з часу свого виникнення формується з претензією бути всезагальним знанням про універсум суцього. Легітиміація в площині метафізичних пошуків виступає в модусі граничного обґрунтування засад буття й мислення, які своєрідним чином трансформуються у філософсько-історичній діакронії в процесі переходу від онтологічної парадигми філософування через менталістичну до лінгвістичної. В онтологічній парадигмі гранична легітиміація здійснювалася шляхом надання соціальним інститутам космічної чи божественної релевантності. На рефлексивному рівні ця проблема в модусі остаточного обґрунтування ставиться, починаючи з античності, метафізичною філософією. Проте свого апогею ці амбіції сягають в епістемологічному фундаменталізмі філософії просвітництва.

У трансцендентальній філософії від Декарта до Гусерля специфіка філософського обґрунтування полягає в прийнятті очевидно даного. Проте неусувною вадою граничного обґрунтування теоретичного знання та моральних належностей у трансцендентальній філософії є методичний соліпсизм та принцип суб'єктивності, на якому ґрунтована філософія модерну. Непоодинокі спроби подолати ці вади виявилися невдалими. Це усвідомлювалося як криза розуму та філософії як метафізики.

У підрозділі наголошується, що справжнє подолання спадщини філософії суб'єктивності відбулося у межах комунікативної практичної філософії, де когнітивне осягнення світу здійснюється не в теоретичному модусі (як теорія пізнання, епістемологія), а як практика герменевтичного дискурсу. У цій методологічній перспективі під граничним обґрунтуванням розуміється вже не дедуктивна, а строго рефлексивна аргументація стосовно логічно необхідних умов доведення як такого.

Центральне місце в дисертації посідає другий розділ – „*Постметафізичні моделі легітиміації*”, – присвячений дослідженню двох провідних у сучасному соціально-філософському дискурсі Заходу парадигмальних постметафізичних моделей легітиміації соціальних інститутів на засадах дискурсивної етики К.-О.Апеля й Ю.Габермаса та конкуруючого з ними системно-теоретичного аналізу Н.Лумана. Особливістю цих теоретичних стратегій легітиміації є те, що вони обидві намагаються відстояти проект просвітництва в постметафізичній культурі. Перша – у поняттєвій перспективі трансцендентальної прагматики шляхом трансформації практичного розуму в комунікативну раціональність, а друга – шляхом збереження раціональності в модусі ефективно діючих аутопойезисних соціальних систем. На підставі компаративного аналізу виявляється комплементарний потенціал цих парадигмально-контроверзних моделей легітиміації. На цьому тлі в розділі також аналізуються концептуальна стратегія легітиміації в контексті постметафізичного проекту справедливості як чесності Дж.Роулза та постметафізичний концепт політики й головні теоретичні моделі її легітиміації.

У *першому підрозділі* – „*Концептуальні засади дискурсивно-етичної легітиміації*” – здійснюється аналіз поняттєвого інструментарію дискурсивної етики, який утворює теоретико-методологічні рамки реалізації граничної легітиміації. Спочатку експлікуються теоретико-методологічні засади

трансцендентальної прагматики К.-О.Апеля, яка виникає внаслідок лінгвістично-трансцендентально-семіотичного повороту у філософії (*перший пункт – „Прагматична трансформація трансцендентальної філософії”*). У царині трансформації трансценденталізму кантіанства ключову роль поряд із концепцією мовної гри пізнього Л.Вітгенштайна відіграють поняття трансцендентальної (ідеальної) спільноти комунікантів К.-О.Апеля та поняття ідеальної комунікації Ю.Габермаса, які становлять регулятивну інстанцію здобуття консенсусу в процесі дискурсу (аргументативної комунікації). Консенсус комунікантів служить джерелом легітимації соціальних інститутів, виконуючи тим самим у лінгвістичній парадигмі роль, подібну тій, що її виконували в онтологічній парадигмі сакральне (божественний розум в християнській метафізиці), у філософії суб'єктивності (кантіанстві) трансцендентальний суб'єкт і трансцендентальна апперцепція, а в аналітичній філософії – логічна структура мови. Легітимаційний механізм дискурсивної етики розкривають такі її принципи: принцип дискурсу” (*D*) – піддавати раціональній проблематизації будь-які взаємні домагання значущості; принцип консенсусу (*K*), що надає такому способу легітимації формально-процедурний характер; принцип універсалізації (*U*), котрий виражає трансцендентально-прагматичний характер передумов дискурсу.

В основі дискурсивно-етичної моделі легітимації соціальних інститутів лежить принцип взаємності універсалістської моралі, обґрунтування якого спирається на теорію морального розвитку Л.Кольберга. При цьому постулюється відповідність онтогенезу й філогенезу в рамках теоретичної схеми морального розвитку. Звідси логіка соціальної еволюції вкладається в схему переходу від доконвенціональної моралі (домінує в архаїчному суспільстві) через конвенціональну (домінує в традиційному суспільстві у формі послууху суспільним і державним інститутам) до постконвенціональної моралі (у суспільствах Нового часу).

У підрозділі наголошується, що, попри неабиякий потенціал утопізму, притаманного дискурсивно-етичній моделі легітимації, вона повною мірою може слугувати регулятивною ідеєю досягнення порозуміння щодо проблемних соціальних питань в перспективі контрфактичної антиципації (передбачення) свободи від панування й влади в кожному серйозному аргументативному дискурсі (Апель).

У *другому пункті* – „Універсальний громадський дискурс як метайнститут легітимації” – йдеться про те, що дискурсивна етика виконує функцію легітимації інститутів у площині відкритого універсального громадського дискурсу, який є метайнститутом, бо функціонує на основі принципу універсалізації не лише в сенсі узагальнення взаємності, а й у сенсі універсалізації легітимуючої функції консенсусу учасників симетричної аргументативної комунікації – функції, що поширюється на всі зобов'язуючі норми моралі й права.

На підставі специфікації абстрактного поняття раціонального дискурсу відносно норм дії здійснюється розрізнення принципів універсалізації (*U*) і дискурсу (*D*). Головна сутність першого полягає в тому, щоб гарантувати безсторонність у процесі легітимації норм. А оскільки норми дії конкретизуються на норми моралі й норми права, то це тягне за собою відповідну специфікацію функції безсторонності принципу дискурсу. У випадку легітимації моральних норм принцип „*D*” виступає як моральний принцип „*U*” (виконуючи роль правил аргументації), а в разі легітимації норм права – як принцип демократії. З огляду на це й робиться висновок: відмінність між принципами моралі і демократії зводиться, по суті, до двох моментів: а) сфери їх застосування (внутрішнє / зовнішнє) та б) обсягу охоплення ними норм дії (універсальне / партикулярне). Далі дається дискурсивно-етичне тлумачення демократичного процесу (дискурсивної демократії). Особливість застосування дискурсивної етики в демократичному процесі полягає в перенесенні акценту з інституціональної сфери на сферу публічності. Обґрунтування й легітимація соціальних інститутів та політичної діяльності здійснюється на основі пріоритету громадськості й виводиться з необхідності реалізації “вільної від панування комунікації”. Суть дискурсивно-етичного тлумачення демократії полягає в тім, що процедурам і передумовам раціональної згоди щодо соціальних інститутів надається легітимуюча сила й вони становлять підвалину їх легітимності. У цьому випадку рефлексивність і процедурність здобуття консенсусу стають універсальними передумовами, що замінюють будь-які інші матеріальні засновки обґрунтування. Саме це й

виступає головним змістом принципу *демократичної легітимності*, в площині якого враховується плюралізм конкретно-історичних форм демократичного правління.

Теоретичне ядро нормативної моделі демократії та демократичної легітимності становить концепт публічності або громадськості – як ідеальний комунікативний простір, в якому розгортаються теоретичні й практичні дискурси, що легітимують соціальні інститути на основі дискурсивно-етичного способу формування волі громадян. Оскільки „організаційним субстратом” публічної сфери є громадянське суспільство, то чільне місце у цьому пункті підрозділу посідає також теоретичний аналіз цього концепту.

Специфіка легітимації моральних і правових норм розглядається в *третьому пункті* цього підрозділу – „*Легітимація легітимації: мораль і право в легітимаційному процесі*”. Особливість таких величких соціальних інститутів як мораль і право полягає в тім, що вони не тільки потребують легітимації, але й самі виступають інстанцією легітимації інших соціальних інститутів. Це фіксує вислів „легітимація легітимації”. Розглядаються методологічні засади раціонального способу легітимації (як нейтрального до цінностей), що стає підґрунтям системи доповнюваності (дуалізму) концепцій раціональності. У заломленні на політико-правову сферу система доповнюваності обертається позитивізмом влади та правовим позитивізмом. Найвиразніше він був реалізований в системній теорії Н.Лумана, де право витлумачується як одна із багатьох цілком закритих (аутопойезисних) соціальних субсистем.

Правовому позитивізму протистоїть *дискурсивно-етична* інтерпретація поняття права, здійснювана в полі напруги між фактичною позитивністю його як одного серед інших соціальних інститутів і претензією на легітимність. Тут за вихідну точку розв’язання зазначеної теоретичної проблеми стає уточнення взаємовідношення між мораллю і правом. Відмовляючись від кантівського підкорення принципу демократії принципів моралі, Ю.Габермас дотримується позиції про одночасне виникнення позитивного права й постконвенціональної моралі в процесі розпаду субстанційної моральності. За цим розумінням мораль і право співіснують як незалежні, проте взаємодоповнюючі системи норм. А це означає, що автономія індивіда може бути забезпечена як на принципі моралі (у розумінні Канта), так і на принципі права (демократії).

У контексті дискурсивно-теоретичної інтерпретації права уточнюється поняття демократичної правової держави, зміст якого визначають принципи, за якими легітимне право виникає з комунікативної влади, а остання, своєю чергою, знову-таки переводиться в адміністративну за легітимно прийнятими законами. Це тлумачення базується на взаємозумовленості принципів дискурсу, демократії, моралі й права. У цій методологічній перспективі субстанція прав людини як у приватній, так і публічній сферах, зміщується у формальні умови правової інституціоналізації такого способу формування думок і волі, в якому суверенітет народу набуває правового образу, образу демократичного процесу самозаконодавства. Отже, на відміну від системно-теоретичної перспективи, у поняттєвих рамках дискурсивної етики право вважається автономним лише такою мірою, якою інституціоналізовані для законодавства й судочинства процедури гарантують безстороннє формування думок і волі й у такий спосіб уможливають насичення раціональних процедур права й політики моральним змістом.

У *другому підрозділі* – „*Стратегія легітимації в контексті системної теорії*” – спочатку експлікуються методологічні засади концепції процедурної легітимації Лумана, про що йдеться в *першому пункті* – „*Концепція процедурної легітимації*”. Ядро луманівської концепції легітимації шляхом процедури становить теза: за умов надкомплексних і безперервно змінюваних соціальних систем, легітимація політичної влади вже не може здійснюватися за допомогою моральних важелів; вона продукується самою політичною системою на основі зобов’язуючих рішень, які сприймаються індивідами як передумови їхньої поведінки. Самолегітимуючі претензії політичної системи спираються на принцип навчання в соціальній системі на основі підпорядкування знання критерію ефективності, що передбачає переструктуризацію соціальних очікувань на основі рішень політико-адміністративної системи завдяки програмуванню навчального процесу.

Соціологічне поняття процедури тлумачиться як своєрідна соціальна система, де зінтегровані концепти дії, ситуації та відношення, які до того виступали в юридичній догматиці як конкуруючі. В основі структури системи процедури лежать загальні норми права, чинні для багатьох процедур й

покликані спростити майже безкінечну кількість можливих способів соціальної поведінки, а також такі її системні ознаки, як автономність, елементи ритуалізації, засвоєння й переймання соціальних ролей, публічність та невизначеність (результату). Серед цих ознак особливої ваги набуває саме невизначеність змісту рішення шляхом процедури, що слугує, по суті, двигуном та „спонукальною силою процедури, безпосереднім легітимуючим чинником” рішень.

Оскільки теоретико-методологічна специфіка концептуальних векторів розбудови теорії суспільства взагалі й розв’язання легітиміаційної проблематики зокрема у межах дискурсивно-етичної та системно-аналітичної моделей закладається насамперед у площині раціональності, далі здійснюється компаративний аналіз методологій легітиміації на засадах системної та комунікативної раціональності, що й зафіксовано в назві *другого пункту* – „*Компаративний аналіз легітиміації на засадах системної та комунікативної раціональності*”. Так, у парадигмі дискурсивної етики легітимним вважається такий інституціональний устрій, який має достатні підстави, щоб бути визнаним як правильний і справедливий. Легітимність є домаганням значущості, яке оспорується. Позиція Н.Лумана протилежна. Він виходить із тези про те, що в модерних державах легальні рішення легітимуються аж ніяк не на засадах норм і цінностей; вони приймаються невмотивовано. Дисертант наголошує, що суть їх розбіжності в тлумаченні легітимності полягає насамперед у площинні розуміння феномену влади.

У дискурсивно-етичній перспективі сутність влади тлумачиться в дусі Г.Арендт – як спроможність чинити лише в злуці й злагоді з іншими. Тому вона продукується в процесі дискурсу щодо її обґрунтування. Натомість у системно-теоретичній парадигмі владу витлумачено як символічно генералізований засіб комунікації. Специфіка владного коду комунікації зумовлена тим, що він вимагає від партнерів комунікації редукції (спрощення) комплексності дій, а не їх переживання. Таким чином, у першому випадку маємо формально-процедурну легітиміацію на передумовах трансцендентально-прагматичного здобуття консенсусу, який у горизонті універсалізації має реалізувати очікування справедливості. У другому випадку формально-процедурної легітиміації жодним чином не йдеться про реальний консенсус та суспільну гармонію поглядів на право і несправедливість. Тут легітиміація не виступає повною “інтеріоризацією” інституцій, а тільки позитивним процесом переструктуралізації правових очікувань у формі навчання соціальної системи. Цей процес може ставати індиферентним до схвалення його тими, чий очікування він має змінювати.

Третій підрозділ – „*Легітиміаційний потенціал ідеї справедливості*” – присвячено експлікації змісту ідеї справедливості (як морального джерела легітиміації соціальних інституцій), котра постає своєрідною віссю обертання філософського, морально-правового та політичного дискурсу. Ідею справедливості можна вважати соціальним еквівалентом легітимності, яка переживається індивідом на екзистенційному рівні. Сучасні підходи у філософському дискурсі до експлікації легітиміаційних інтенцій політичної справедливості узагальнюються до трьох позицій: змістовні, формальні та процедурні. Змістовні теорії концепції справедливості (субстанційні) закладені на принципах, згідно з якими фундує той чи той соціальний інститут. Сутність формальної справедливості становить послідовне дотримання законів та принципів. Процедурна справедливість забезпечується існуванням певної незалежної норми (процедури) для отримання справедливого наслідку незалежно від його змісту.

Далі в дисертації здійснюється компаративний аналіз трьох концепцій справедливості, розвинутих в поняттєвих межах теорії справедливості Дж.Роулза, дискурсивної теорії Апеля – Габермаса та системної теорії Н.Лумана. На цій підставі стверджується, що розглянуті теорії справедливості у той чи той спосіб окреслюють стратегії конструювання справедливих інституцій у площині універсальних цінностей і методологічних засад. Проте ці підходи ставляться під знак запитання з позицій постмодерністського мислення. Тут справедливість (легітимність) соціальних інститутів найадекватніше пов’язується з контекстом плюральності соціальних умов та ситуацій. Через це будь-яка спроба реалізації ідеї соціальної справедливості для всіх індивідів та спільнот (меншин) неминуче призведе до несправедливості, тобто до нелегітимності певного універсального принципу (закону чи методології); про це докладно йдеться в наступному розділі.

Четвертий підрозділ – „Постметафізичне розуміння політики та її легітимації” – присвячено розгляду таких концептів, як політичне, політика, інститут держави, тому що легітимаційна проблематика обертається, по суті, навколо політичного панування.

У світлі розуміння природи політичного, легітимності політичної влади, циркуляції ладу особливої ваги набуває усвідомлення спільності атрибутів влади й сакрального. Крім того, субстанційною ознакою політичного є соціальна нерівність, закладена в генеалогічному, ритуальному, економічному ладі. Зважаючи на це, в роботі наголошується на ладотворчій функції політичного, яка реалізується через улагодження нерівності й досягнення соціальної єдності. Політика тлумачиться як „явленість” (*Erscheinung*) публічної дії в царині потестарних відносин суб’єктів, зокрема суб’єктів знеособлених (політичних інститутів).

Починаючи з новочасної доби, свою недієвість демонструють механізми легітимації політичних інститутів як шляхом апеляції до божественного авторитету, так і метафізичними апеляціями до онтологічно обґрунтованого природного права. Відтоді політичне переважно тематизується в категоріях суспільної угоди та суверенітету народу, утверджується демократичний принцип легітимації політики, формується радикально світське, „постметафізичне” розуміння політичного (К.Шміт). Його характеризують такі головні ознаки: розрив з традиціоналізмом “природних” континуумів, сприйняття політичної практики під знаком самовизначення й самоздійснення народу, звернення до раціонального дискурсу як визначного механізму легітимації політичного панування.

На тлі метакритичного й порівняльного аналізу головних моделей постметафізичного розуміння політики й теоретичних стратегій її легітимації (республіканської, ліберальної, дискурсивно-етичної та системно-теоретичної) формулюється висновок, що *дискурсивно-етична* (процедуралістська) модель розуміння політики прагне синтезувати в собі переваги республіканської та ліберальної моделей. У дискурсивно-етичній теоретичній перспективі деліберативна політика ставиться в залежність не від колективної спроможності сукупного цілого громадян, яке діє за зразком філософії свідомості як цілеспрямований (макро-) суб’єкт (республіканська модель), а від інституціоналізації відповідних процедур.

Відповідним чином відрізняються і стратегії легітимації. Якщо під кутом зору ліберального розуміння мета демократичного формування волі, що інституціоналізується в результатах виборів, полягає тільки в легітимації здійснення політичної влади, а в республіканізмі легітимність законів та політичної практики прив’язується до демократичної процедури їх породження в деліберативному процесі, то в теорії дискурсу успіх деліберативної політики пов’язано з інституціоналізацією відповідних процедур і комунікативних передумов політичної дії.

Альтернативну модель усім розглянутим концепціям розуміння сутності політики та її легітимації становить *системно-теоретична* методологія. В її межах політика інтерпретується як одна з багатьох операційно замкнених субсистем, кожна з яких оперує власним кодом (наука – істиною, економіка – грошима, політика – кодом влади), тому вона самолегітимується у власній структурі рішень політичної системи.

У третьому розділі – „*Постмодерністський дискурс легітимації*” – предметом аналізу постають постмодерні стратегії легітимації соціальних інститутів шляхом підриву влади в усьому розмаїтті її проявів: монологічності й центрації (Ж.Деріда), гранднаративів (Ж.-Ф.Ліотар), дисциплінарних практик (М.Фуко), монологічності словників (Р.Рорті), мовної матриці (Р.Барт).

У першому підрозділі – „*Легітимація в контексті критики “гранднаративів” та стратегії “деконструкції” фундаторів постмодернізму*” – ключове місце відведено аналізу методологічних засад концепції легітимації знання Ж.-Ф.Ліотара, в якій формулюється нове бачення справедливості (легітимності) соціальних інститутів, вільне від хибних стратегій емансипації і консенсусу. Із цих позицій заперечується легітимуючий потенціал і дискурсивно-етичної, і системно-функціональної стратегій як таких, що в претензіях на універсальність приховують ніцшеанську волю до влади. Зазначеним моделям легітимації Ж.-Ф.Ліотар протиставляє концепцію “паралогії”, узасадничену на понятті агоністики мови. Сутнісну ознаку паралогії становить плюралізм цінностей. Тому-то вона існує у формі малих, локальних наративів. У цій поняттєвій структурі гранднаративи розуму та

консенсусу втрачають свій універсальний потенціал, а дискурсивно-етична й системно-теоретична стратегії легітимації набувають принципово локального значення.

У підрозділі підкреслюється, що намагання Ж.-Ф. Ліотара розвінчати у правах гранднаративи істини вкладається в загальне русло постмодерністських практик децентрації, спрямованих на підриєв субстанційної концепції тлумачення істини, коріння якої сягають онтологічного об'єктивізму Платона, християнського вчення про осягнення істини Святого письма та картезіанської епістемології про проникнення за допомогою методу через світ явищ до світу сутностей і на цій основі відкриття істини як повного та абсолютного знання про об'єкт.

У другому підрозділі – „Дискусія лібералів і комунітаристів: проблеми легітимації” – досліджується методологія легітимації соціальних інститутів в аспекті антитези універсальних і контекстуальних засад легітимації. Ідеологія лібералізму відстоює як легітимаційну засаду пріоритет універсальних прав людини, які на основі принципу нейтральності гарантують рівність шансів та свобод індивіду, справедливість соціальних інститутів. Натомість легітимаційний потенціал комунітаризму спирається на цінності, закорінені в конкретно-історичні спільноти (форми життя), у межах яких індивід проходить первинну соціалізацію, формується як моральний суб'єкт і в такий спосіб здобуває здатність наблизитися до загальнолюдських цінностей.

У підрозділі зазначається, що за умов мультикультурного світу, з одного боку, право на культурну ідентичність постає універсальним правом усіх людей, а з іншого – вимога універсальної справедливості може бути досягнута дискурсивно трансцендуванням конкретної форми життя в напрямку до формування норм універсалістської моралі на основі всезагальних умов аргументації. У цій методологічній площині деонтологічний універсалізм поєднується з комунітаристським партикуляризмом. На цій підставі робиться висновок, що в поняттєвих межах дискурсивної етики лібералізм і комунітаризм виявляють свій комплементарний характер.

Дисертант зауважує, що за умов постмодерного соціального ландшафту етична іррелевантність лібералізму з точки зору етики відповідальності несе в собі загрозу. Якщо спершу ідеологія лібералізму виступала засобом критики фундаменталізму та тоталітаризму, то сьогодні вона сама отримує ці епітети. У відвертих інтенціях сучасного західного лібералізму на месіанське поширення своїх цінностей на весь незахідний світ реанімується практика суб'єкт-об'єктного ставлення до світу.

У наступному, третьому, підрозділі – „Постфілософський проект легітимації як повторний опис словників” – досліджується концептуально-методологічний арсенал утопічного проекту Р.Рорті, який пропонує в аспекті постметафізичного мислення оригінальний план подолання кризи легітимації інститутів сучасного ліберального суспільства, опертого на ідеологію просвітницького раціоналізму, шляхом „повторного опису” універсалістських легітимаційних засад.

У цій концепції механізмом легітимації обирається традиційна для прагматизму практика повторного опису, що спирається на принцип історичності (contingency) як ядро іронічної настанови філософського неопрагматизму Р.Рорті. Під повторним описом кінцевих словників розуміється зміна контекстуалістськи обмеженої мови конкретної наукової чи політичної спільноти. Неопрагматиська стратегія повторного опису кінцевих словників спрямована на подолання практик легітимації на засадах морального універсалізму повинності, що ґрунтується на розумі як структурі людської самості. Ця практика спирається також на стратегію метафоризації та деметафоризації мови в розумінні Ж.Деріда. На цих засадах заперечуються універсалістські легітимаційні претензії консенсуально-дискурсивної раціональності. Натомість пропонується продовжувати проект Просвітництва методом літературної критики як лінгвістичної стратегії розігрування одного словника проти іншого. У цьому контексті загальна тенденція духовної еволюції Заходу змальовується як поступовий перехід до постфілософської культури, в якій панує літературна критика, а філософія, котра позбавлена когнітивного і метафізичного компонентів, інтерпретується як один з її жанрів.

Певним аналогом повторного опису словника в контексті конотативної семіології Р.Барта виступає текст, який (як інтертекст) слугує передумовою і засобом збереження смислового розмаїття та унікальної неповторності індивідуального проти влади загального. Універсалістський легітимаційний потенціал таких панівних соціальних інститутів, як мова (соціолект) і твір

пропонується приборкувати засобом літератури, практикою обдурювання мови. Оскільки потенціал влади перетікає із мови в дискурс і, навпаки, то ця теоретична стратегія імпліцитно заперечує дискурсивно-етичну модель легітимації, яка несе в собі (як впливає з контексту конотативної семіології) у формі сітки правил та обмежень загрозу свободі, емансипації індивідуального й неповторного.

Логічним завершенням тематизованих у третьому розділі питань є *четвертий підрозділ* – „*Трансформація проблематики легітимації в процесі глобалізації світу*”. Глобалізація тлумачиться як об’єктивний динамічний процес самоорганізації складної соціальної системи в планетарному масштабі, унаслідок чого відбувається всезагальне об’єднання економік, культур, наукових технологій тощо. Відзначається, що в ідеї глобалізації своєрідним чином перетинаються взаємовиключаючі інтенції універсального й партикулярного. З одного боку, капіталістична економіка, що розвивається на засадах технологічної раціональності і прагне до уніфікації світового економічного, політико-правового простору, а з іншого – демократична легітимність сучасних інститутів, котра живиться плюралізмом форм життя та культурних форм, потребує національно-державної ідентичності, відкритості, прозорості та деліберативності. Це надає процесу глобалізації внутрішньо суперечливого та неоднозначного характеру.

За цих умов особливої гостроти набувають питання легітимації діяльності міжнародних політичних інститутів. Виникає суперечність між демократичним принципом легітимації, обмеженим національно-державними інтересами, і політичними рішеннями наддержавних інституцій, що виражають глобальний інтерес фінансово-економічного розвитку, а отже, – конфлікт між національно (державно) вкоріненою демократією та глобальними інститутами, які переважно обслуговують потреби транснаціональної економіки (капіталізму) й інтеркратії.

Серед головних чинників загострення кризи політичної легітимації називаються в дисертації такі: глобалізація економіки, що спричиняє виникнення транснаціональних компаній та мегабанківської системи, яка керує транснаціональними фінансовими потоками; глобалізація інформаційних мереж, що відкриває можливості для маніпулювання інформацією, а також створює реальну загрозу суверенітету, політичній та економічній безпеці національних держав, їх культурній та етнонаціональній ідентичності.

Під впливом глобалізаційних процесів загострюється розв’язання проблеми справедливості в контексті контрверзних векторів універсальне / партикулярне. Оскільки йдеться вже про спільну долю людства, то природним чином виникає питання універсальної справедливості. За цих умов актуалізується пошук об’єднавчих засад контрверзних парадигм для синтезу продуктивного потенціалу легітимації. У цьому сенсі говориться про дискурсивно-етичну методологію як таку, що здатна об’єднати на своїх засадах інші конкуруючі підходи легітимації соціальних інститутів за умов глобалізації світу. Окреслюються деякі необхідні передумови інституціоналізації деліберативної демократії в глобальному соціальному просторі на принципах дискурсивної етики.

ВИСНОВКИ

На основі теоретичного узагальнення й компаративного дослідження із залученням широкого поняттєвого й методологічного інструментарію головних теоретичних моделей легітимації в дисертації запропонована соціально-філософська концепція генези і розвитку методологічних принципів легітимації соціальних інститутів. Еволюція, соціально-історичні типи й механізми легітимації, що притаманні певним історичним типам суспільства, розкрито в контексті різних парадигм філософування. Основні результати соціально-філософської концепції дослідження засад легітимації соціальних інститутів фіксуються в низці положень.

Соціальний інститут у широкому розумінні являє собою усталений комплекс формальних та неформальних правил, принципів, кодів, смислів, які виконують функцію впорядкування та кристалізації соціального буття людей у системі ролей, статусів, організацій. У цьому (потестарному) сенсі соціальний інститут виражає інтенцію всезагальності, що обертається потребою оцінки його як справедливого (легітимного) і практики обґрунтування, визнання та прийняття (легітимації) його в суспільній свідомості.

Легітимація як процес (стратегія та діяльність), спрямований на визнання, підтримку та обґрунтування в суспільній свідомості інституту як такого, що відповідає очікуванням про належне (благо, справедливе), розгортається в певному нормативному полі й спирається на нормативний консенсус у суспільстві щодо значень життєвого світу. Легітимність як атрибутивна ознака інституту характеризує рівень визнання (довіри) до соціального інституту (інституціональної сфери загалом) у соціумі, його якісну когнітивно-ціннісну визначеність. Легітимація відбиває моральний вектор прагнення індивідів до справедливості через дотримання нормативності, у площині якої відбувається їх самовизначення щодо норм, правил, смислів. Легітимність радше фіксує певний рівень досягнення ними особистої та колективної практики самореалізації (етичний вимір) відповідно до їх уявлень про благо й у такий спосіб постає відбиттям ціннісного телосу, контекстуально закоріненого в певних історичних формах життя.

У контексті феномену суспільної раціоналізації історична еволюція типів легітимації у філософсько-історичному плані постає як їх поступова трансформація в напрямку від дорефлексивного стану засад легітимації (онтологічно-сакральний тип) до рефлексивного (формально-раціональний), який зазнає подальшої трансформації у відповідних підходах постмодерністської філософської традиції, що культивують нарративний потенціал мовних ігор. Акцентування на чиннику рефлексивності дає змогу уточнити тлумачення традиційної легітимації терміном „онтологічно-сакральна легітимація”, в межах якої вирізняються міфологічна форма легітимації як цілком дорефлексивна, бо спирається на синкретизм світобачення, і релігійна легітимації, яка, зберігаючи онтологічний характер, передбачає усвідомлення людиною Бога як творця світу й вищу легітимаційну інстанцію соціальних порядків.

У діахронії змін філософських парадигм зазнає відповідної трансформації теоретико-методологічне підґрунтя граничної (остаточної) легітимації соціальних інститутів – як перехід у процесі суспільної раціоналізації від надання інститутам космічної чи божественної релевантності (в онтологічній) до раціонального обґрунтування їх у межах аксіоматично-дедуктивних систем або на засадах трансцендентального постулювання неусувності певного набору рефлексивних операцій (в менталістичній) і, зрештою, до трансцендентально-прагматичної рефлексії передумов легітимації (в лінгвістичній), зокрема в поняттєвих межах дискурсивної етики.

Хоча легітимність конкретного типу інституціональної сфери соціуму завжди забезпечується кумулятивним ефектом різних легітимуючих принципів, однак кожному історичному типу суспільства притаманний панівний тип (форма) та механізм легітимації, які слід розглядати як ідеальні зразки. Для інститутів архаїчного суспільства – міфологічна легітимація, узасадничена механізмом магічних практик; для суспільств високих культур (державно-організованих) – релігійна легітимація шляхом священної практики та ритуальної апеляції до Бога (освячення, помазання, коронація тощо); для модерних (індустріальних) та постмодерних (постіндустріальних) – формально-раціональна легітимація, основана на механізмі формальних процедур, які виходять з принципів позитивного права та раціональної моралі.

У межах формально-раціонального типу утверджується практика політичної легітимації за допомогою ціннісно-нормативних засад. Ціннісно-нормативна легітимація інституціональної сфери суспільства живиться значеннями життєвого світу в процесі безпосереднього спілкування комунікантів. Однак вона може здійснюватися як демократичними, так і авторитарними способами мобілізації впливу на легітимаційний процес. У контексті розрізнення філософських засад монологічної / діалогічної раціональності, що відповідає принципу суб'єктивності філософії свідомості та принципу інтерсуб'єктивності філософії мови, демократична легітимація отримує, з одного боку, позитивістський образ децизіонізму політичного рішення (як вияв системної раціональності), а з іншого – образ деліберативного процесу. У межах останнього виокремлюються консенсуально-дискурсивна легітимація на засаді комунікативної раціональності та альтернативні їй постмодерністські концепції розуміння демократичної легітимності в контексті паралогії й контингентності нарративного процесу мовних ігор. Термін „авторитарний спосіб легітимації” політичних інститутів свідчить про вихолощення позитивного змісту поняття легітимації, оскільки в цьому разі вона спирається на механізм залякування (терор) суб'єктів легітимаційного процесу та маніпулювання ними. Що ж до демократичної легітимації політичних інститутів, то здійснюється

вона за допомогою механізму участі громадян у політичному процесі розробки та прийняття рішень на засадах деліберативності (обговорення).

Логіка розвитку принципів легітимації соціальних інститутів у царині гуманітарного знання лежить у площині зміни парадигм від класичної раціональності (принципу суб'єктивності філософії свідомості, який з новочасної доби обумовлює домінування суб'єкт – об'єктного ставлення до світу, зокрема соціального) до некласичної (на принципі суб'єкт – суб'єктного (інтерсуб'єктивного) відношення, що репрезентує комунікативна філософія) і постнекласичної раціональності (на принципі плюральності, котрий якнайкраще демонструє постмодерністська стратегія наративної легітимації в процесі мовних ігор).

Потреба в зміні парадигм соціогуманітарного знання – від принципу суб'єктивності (філософії свідомості) до принципу інтерсуб'єктивності (комунікативної філософії) в просторі легітимаційної проблематики – зумовлена необхідністю, з одного боку, подолати методичний соліпсизм філософії суб'єктивності, а з іншого – забезпечити єдність розуму, який диференціювався на цілком автономні інституціональні сфери (наука, мистецтво, право, мораль, економіка, кожна з яких потребувала власного коду легітимації – відповідно, істини, краси, законності, справедливості, ефективності, тобто прибутку). Отже, у разі втрати соціальними інститутами метасоціальних гарантій (онтологічно-сакральних і релігійних) та недовіри до принципу суб'єктного розуму заперечується проект Просвітництва, що виявляє кризу цілераціональних засад легітимації, яка на філософському рівні усвідомлюється як криза метафізики.

Постметафізичний концептуально-методологічний ландшафт легітимації соціальних інститутів у сучасному соціально-філософському дискурсі найвиразніше репрезентують дискурсивно-етична теорія, теорія систем та постмодерністська культура філософування. Якщо перші дві намагаються відстояти просвітницький проект (перша шляхом забезпечення єдності розуму „в множинності його голосів” (Габермас) у формі процедурно досягнутого порозуміння, що встановлюється тимчасово, а друга – ідеологією систем), то постмодернізм принципово заперечує будь-які стратегії легітимації на універсальних цінностях (консенсуальні й системні, ліберальну ідею прав людини тощо).

Відстоюючи пріоритет стратегії малих наративів (цінність одиничного, окремого, неповторного, унікального) перед гранднاراتивами, продовження проекту Просвітництва та легітимації інститутів ліберального суспільства пропонується вже за допомогою засобів літературної критики (Рорті), у межах якої філософія зводиться до статусу одного із її жанрів.

У світлі соціально-філософського аналізу феномен глобалізації постає як складний, внутрішньо суперечливий процес розвитку світу як єдиної соціальної системи. З одного боку, поширення в процесі глобалізації інформаційних технологій виявляє визначні риси постмодерного світогляду: безсуб'єктність (виробництва і споживання, віртуалізація фінансових потоків тощо),

децентралізація, плюральність, інтертекстуальність, а з іншого – панування технологічної раціональності, що обертається універсалізацією стандартів у глобальному вимірі, гомогенізацією та уніфікацією світу. На інституціональному рівні це виявляється в загостренні конфлікту легітимаційних засад у площині „універсальне – партикулярне”. Іntenції універсального виражає глобальний вимір економічного життя, фінансових, інформаційних, соціокультурних потоків.

Партикулярний інтерес виражають національна форма політичної влади (держава) та культурно-цивілізаційні особливості, що зберігаються завдяки мові. На тлі депотенціації інституту держави та демократичної легітимності в процесі глобалізації світу актуалізується потреба в інтеркультурному діалозі щодо принципів забезпечення міжнародної справедливості та пошуку засад синтезу різних парадигм легітимації.

Поняттєво-категоріальна структура та методологічні засади дискурсивної етики пропонують оптимістичну перспективу для взаємодоповнюваності контроверзних моделей легітимації, які обстоюють на різних методологічних засадах ліберали й комунітаристи, автори системно-теоретичного аналізу та постмодерністських проектів. У дискурсивно-етичній методологічній перспективі втрачають свою переконливість спроби тлумачити моральний універсалізм як ворога індивідуалізму, а єдність розуму – як форму репресії. Навпаки, завдяки ідеалізованим передумовам комунікації, які надають комунікативному розуму трансцендентального виміру, моральний універсалізм здатний захищати цінність індивідуального

та неповторного й шляхом інтерсуб'єктивного порозуміння на засадах рефлексивності, відкритості та транспарентності процедур утверджувати в суспільному житті ідеали гуманності, толерантності й справедливості.

Попри певні утопічні інтенції дискурсивної етики, її методологія може слугувати надійним регулятивним інструментом в царині легітимації наддержавних інститутів управління в глобалізованому соціальному просторі шляхом інституціоналізації глобальної деліберативної демократії. Необхідною передумовою наближення цього проекту до реальності має бути демократичне формування політичної волі, яке здійснювалося б у горизонті всесвітньо інтегрованої публічності. Звідси інститути публічності мають вийти за межі національних держав у глобальний комунікативний простір; необхідно, щоб формувалися структури світового громадянського суспільства, яке об'єднає громадян за інтересами в неформальних рухах. У цих умовах набуває актуального звучання кантівська ідея інституціоналізації права всесвітнього громадянства. Проте наповнення цих ідей конкретним змістом щодо механізмів та шляхів інституціоналізації глобальної демократичної легітимності потребує подальших консолідованих зусиль філософів та суспільствознавців.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В НАСТУПНИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

Монографія:

Тур М. Г. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів: Монографія. – К.: ПАРАПАН, 2006. – 396 с.

Статті в наукових виданнях, визнаних фаховими ВАК України:

Тур М. Концепція права Ю. Хабермаса в контексті його комунікативної теорії // Філософська думка. – 1999. – №6. – С. 85 – 96.

Тур М. Г. Практичний розум І. Канта в модусі дискурсивно-процедурної легітимації соціальних інститутів // Практична філософія. – 2000. – №2. – С. 78 – 84.

Тур М. Г. Дж. Лок і сучасна політична філософія: дискурс легітимуючих засад суспільства // Філософсько-антропологічні студії' 2001: Спецвипуск. – К.: „Стилос”; Д.: РВВ ДНУ, 2001. – С. 272 – 279.

Тур М. Г. Глобалізація як метанаратив універсалізації // Вісник Харківського університету. – 2002. – №562. – С. 75 – 80.

Тур М. Евристичний потенціал методологічної дихотомії поняття суспільства // Філософська думка. – 2003. – №5. – С. 142 – 152.

Тур М. Г. До питання легітимації політичного ладу // Вісник Черкаського університету. Серія. Філософія. – Вип. 51. – 2003. – С. 154 – 162.

Тур М. Формально-прагматичний метод теорії комунікативної дії: ілокутивний компонент мовного порозуміння // Практична філософія. – 2004. – №1. – С. 187 – 195.

Тур М. Г. Консенсус чи паралогія: до легітимації наукового знання // Практична філософія. – 2004. – №4. – С. 159 – 166.

Тур М. Границне обґрунтування в трансцендентальній філософії: головні ускладнення та шляхи їх подолання (Стаття перша) // *Sententiae XI*. – 2004. – №2. – С. 18 – 28.

Тур М. Границне обґрунтування в трансцендентальній філософії: головні ускладнення та шляхи їх подолання (Стаття друга) // *Sententiae XII*. – 2005. – №1. – С. 93 – 103.

Тур М. Ідея справедливості: імплікації легітимації // Філософська думка. – 2005. – №4. – С. 33 – 58.

Тур М. Г. Моральний ідеал та принцип індивідуалізму: легітимаційні засади лібералізму // Актуальні проблеми духовності. – Зб. Наукових праць. – Вип. 6. – Кривий Ріг: КДПУ, 2005. – С. 309 – 318.

Тур М. Г. Теоретико-методологічні засади процедурної легітимації Лумана // Практична філософія. – 2005. – №3. – С. 25 – 31.

- Тур М. Г. Контрверзні лінії легітимації на засадах системної та комунікативної раціональності: спроба порівняння // Практична філософія. – 2005. – №4. – С.107 – 119.
- Тур М. Г. Переопис словників як легітимація в утопічному проекті Р.Рорті // Практична філософія. – 2006. – №1. – С.149 –164.
- Тур М. Г. Універсалізм versus контекстуалізм в легітимації соціуму // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – Випуск 78. – 2006. – С.153 – 157.
- Тур М. Г. Легітимаційний потенціал суспільної угоди // Практична філософія. – 2006. – №2. – С.131 – 141.
- Тур М. Г. Онтологічно-сакральна легітимація // Практична філософія. – 2006. – №3. – С. 202 – 214.
- Тур М. Г. Концепт громадськості – теоретичне ядро демократичної легітимності // Практична філософія. – 2006. – №4. – С. 166 – 177.
- Тур М. Г. Постметафізичне розуміння політики: стратегії легітимації // Вісник Черкаського університету. Серія. Філософія. – Вип. 96. – 2006. – С. 5 – 15.
- Тур М. Г. Теоретичні моделі інтерпретації громадянської непокори в контексті демократичної легітимності // Практична філософія. – 2007. – №1. – С. 118 – 124.
- Статті в інших наукових виданнях:
- Тур Н. Г. Общество как система и жизненный мир в аспекте его интеграции // Філософські студії Київського університету: Філософський альманах. – Вип. 2. – К.: КДУ, 1997. – С. 145 – 154.
- Тур М. Г. Комунікативна дія як процес інтерсуб'єктивного мовного порозуміння // Вісник Черкаського університету. Серія: Гуманітарні науки. – Вип. 6. – Черкаси: ЧДУ, 1998. – С. 97 – 103.
- Тур М. Права людини та суверенітет народу в фокусі комунікативної влади // Сучасність. – 2000. – №5. – С. 54 – 68.
- Тур М. Комунікативна влада: утопія чи реальність? // Цінності громадянського суспільства і моральний вибір: український досвід. – К.: Етна – 1, 2006. – С. 211 – 220.
- Тур М. Г. Демократичний процес і правова держава: проблеми легітимації // Демократичний розвиток України. Матеріали конференції. Збірник наукових праць. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2006. – С. 366 – 369.
- Тези доповідей на наукових конференціях:
- Тур М. Г. Процедурна модель формування політичних думок та волі Ю.Габермаса // Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 26 – 27 лютого 1998 р. м. Київ. – К.: Гнозис, 1998. – С. 78 – 81.
- Тур М. Г. Глобалізація в світлі політичної легітимації // Глобалізм глазами современника: Блеск и нищета феномена: Материалы докладов и выступлений участников Международной научно-теоретической конференции 26 – 27 сентября 2002 года. – Сумы, 2002. – С. 83 – 85.
- Тур М. Г. Луман – Габермас: концептуальна анігіляція чи комплементарність? // Міжнародна наукова конференція „Дні науки філософського факультету-2005” (26 – 27 квітня 2005 року): Матеріали доповідей та виступів. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2005. – Ч. III. – С. 90 – 91.
- Тур Н. Г. Стратегии легитимации в контексте системной теории и дискурсивной этики: концептуальная аннигиляция или комплементарность? // Философия и будущее цивилизации: Тезисы докладов и выступлений IV Российского философского конгресса (Москва, 24 – 28 мая 2005 г.): В 5 т. – Т.3. – М.: Современные тетради, 2005. – С. 148 – 149.
- Тур М. Г. Ідеологічна легітимація // Дні науки філософського факультету-2006: Міжнародна наукова конференція (12 – 13 квітня 2006 року). Матеріали доповідей та виступів. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2006. – Частина V. – С. 79 – 81.

АНОТАЦІЇ

Тур М. Г. Легітимація соціальних інститутів: соціально-філософський аналіз. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2007.

У дисертації викладено соціально-філософську концепцію легітимації соціальних інститутів у діахронічній перспективі зміни філософських парадигм: від онтологічної через менталістичну до лінгвістичної. При цьому інструментом дослідження методологічних засад моделей легітимації – онтологічно-сакральної (міфологічної і релігійної) та формально-раціональної – виступає поняття раціональності. Шляхом порівняння експлікуються контроверзні методологічні підходи легітимації соціальних інститутів у межах дискурсивно-етичної та системно-функціональної теоретичних стратегій. Чільне місце відведено аналізу в контексті постметафізичного мислення проектів легітимації в поняттєвих рамках теорії справедливості як чесності, розгляду постмодерністських підходів легітимації (критика гранднаративів модерну, повторний опис словників та мовних матриць). На тлі аналізу чинників депотенціації інституту національної держави та демократичної легітимності в процесі глобалізації світу дискурсивно-етична методологія легітимації інститутів розглядається як така, що здатна синтезувати у своїх рамках комплементарний потенціал альтернативних методологій й на засадах інтерсуб'єктивного порозуміння утверджувати в суспільному житті ідеали гуманності, толерантності й справедливості.

Ключові слова: легітимація, легітимність, соціальний інститут, право, суспільна угода, раціональність, справедливість, комунітаризм, демократія, глобалізація.

Тур Н. Г. Легитимация социальных институтов: социально-философский анализ. – Рукопись. Диссертация на соискание научной степени доктора философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Киев, 2007.

В диссертации изложена социально-философская концепция легитимации социальных институтов в диахронической перспективе изменения философских парадигм: от онтологической через менталистическую до лингвистической. При этом инструментом исследования моделей легитимации – онтологически-сакральной (мифологической и религиозной) и формально-рациональной – выступает понятие рациональности. Методология легитимации в контексте философской диахронии фокусируется в вопросе обеспечения единства разума. В онтологически-метафизической традиции это единство выводилось из объективности мирового порядка, что выражалось в инерции мыслительных фигур до образа космоса (природы), сакрального (Бога) как первоисточников легитимации. В менталистической парадигме оно реализуется субъективной способностью до синтеза на основе идеализации (Кант) или приданием истории метафизического статуса путем ее опосредствования абсолютным духом (Гегель); в лингвистической парадигме – медиумом языкового взаимопонимания, которое достигается процедурно и устанавливается временно.

В диссертации обоснована концепция исторической эволюции типов легитимации в направлении от дорефлексивных до рефлексивных форм. Это позволило интерпретировать понятие традиционной легитимации как онтологически-сакральную модель легитимации. В условиях диффузии принципов легитимации соответствующему типу институциональной сферы общества присущ господствующий механизм легитимации (как идеальный тип), формирующий конкретный исторический образ социума. В архаическом обществе – мифологический, в обществах высоких культур (государственно-организованных) – религиозный, в современных и постмодерных – формально-рациональный (процедурный).

Определено, что логика развития принципов легитимации социальных институтов в области социогуманитарного знания лежит в плоскости изменения парадигм от классической рациональности (принципа субъективности философии сознания, который с Нового времени обуславливает доминирование субъект – объектного отношения к миру, в том числе и социальному) до неклассической (на принципе субъект – субъектного отношения, которое демонстрирует коммуникативная философия) и постнеклассической рациональности (на принципе плюральности, который в наибольшей мере воплощает в себя постмодернистский подход в нарративной модели легитимации в процессе языковых игр).

На фоне компаративного анализа методологических подходов легитимации социальных институтов в рамках дискурсивно-этической и системно-функциональной теоретических

стратегий, теории справедливости как честности, постмодернистских концепций легитимации на основе подрыва власти в любой форме ее проявления (монологичность и центрация, гранднарративы модерна, универсалистские словари, языковые матрицы) сделан вывод, что методологические принципы дискурсивной этики позволяют синтезировать в ее рамках комплементарный потенциал контрверзных моделей легитимации. Подчеркивается, что, несмотря на известный утопический потенциал, дискурсивно-этическая методология может служить надежной регулятивной идеей в деле легитимации надгосударственных институтов управления в глобализованном социальном пространстве путем институционализации глобальной делиберативной демократии. В дискурсивно-этической перспективе теряют убедительность попытки интерпретировать моральный универсализм как врага контекстуального, а единство разума – как форму репрессии. Напротив, благодаря предпосылкам идеальной коммуникации, моральный универсализм способен учитывать ценность индивидуального и неповторимого и путем интересубъективного взаимопонимания на принципах рефлексивности, открытости и транспарентности процедур утверждать в социальной жизни идеалы гуманности, толерантности и справедливости.

Ключевые слова: легитимация, легитимность, социальный институт, право, общественный договор, рациональность, справедливость, коммунитаризм, демократия, глобализация.

Tur N. G. Legitimation of social institutions: social and philosophical analysis. — Manuscript. Dissertation for doctor's degree for speciality: 09.00.03 – Social philosophy and philosophy of history – Kyiv National Taras Shevchenko University, Ukraine, Kyiv, 2007.

In the dissertation the socio-philosophical conception of legitimation of social institutions is given in the diachronical perspective of development of philosophical paradigms: from ontological via mentalistic to linguistic. At that the instrument of investigation of methodological grounds of types of legitimation – ontological-sacral (mythological and religious) and formal-rational – consists in the notion of rationality. By the mean of comparison the controversial methodological approaches of legitimation of social institutions in the bounds of discursive-ethical and system-functional theoretical strategies are explicated. A special part is devoted to the analysis in the context of post-metaphysical thinking of projects of legitimation in the conceptual frames on the theory of justice as virtue, to the examination of postmodern ways of looking into the legitimation (critics of modern grand narratives, recurring description of dictionaries and matrixes). From the standpoint of the factors of depotentiation of institution of national state and democratic legitimacy in the process of globalization of society discursive-ethical methodology of legitimation of institutions is regarded as able to synthesize in itself complementary potential of alternative methodologies and on the basis of intersubjective comprehension to assert in the social life ideals of humanism, tolerance and justice.

Key words: legitimation, legitimacy, social institutions, law, social contract, rationality, justice, communitarism, democracy, globalization.